

סניגוריות על חטא העגל

וַיִּדְבֹר ה' אֶל־מֹשֶׁה לֵּדַרְדּוֹ כִּי שַׁחַת עִמָּךְ אֲשֶׁר הָעֲלִיתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם: סוּר מִהָר מִן־הַדָּרָךְ אֲשֶׁר צִוִּיתִם עֲשׂוּ לָהֶם עֵגֶל מִסַּכָּה וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ וַיִּזְבְּחוּ וַיֹּאמְרוּ אֱלֹהֵיךְ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הָעֲלִיתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם: (שמות לב ז-ח).¹

רש"י שמות פרק לב פסוקים א-ד – מספר סניגוריות

אשר ילכו לפנינו - אלהות הרבה איוו להם.²

כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים - והיה מורה לנו דרך, אשר נעלה בה, עתה צריכין אנו לאלהות, אשר ילכו לפנינו.³

עגל מסכה - כיון שהשליכו לכוור, באו מכשפי ערב רב שעלו עמהם ממצרים ועשאוהו בכשפים ... אלה אלהיך - ולא נאמר: אלה אלהינו, מכאן שערב רב שעלו ממצרים, הם שנקהלו על אהרן, והם שעשאוהו, ואחר כך הטעו את ישראל אחריו.⁴

אבן עזרא שמות לב א – תחליף למשה

אמר אברהם המחבר: צריך אני להאריך על דבר העגל...⁵ ועתה אחל לפרש דרך קצרה קצת הסוד. חלילה חלילה שעשה אהרן עבודה זרה, גם ישראל לא בקשו ע"ז, רק חשבו, שמת משה שהסיעם מים סוף, כאשר פירשתי. כי ראו שהמון אינו יורד בהר סיני, ומשה התעכב שם ארבעים יום. ואין כח באדם לחיות זה הזמן בלא מאכל, כי הוא לא אמר להם מתי ירד. גם הוא לא ידע, כי השם אמר לו, עלה אלי ההרה, ושב שם עד שאתן לך לוחות הברית. ומלת אלהים, כבוד חונה בצורת גויה.⁶

¹ אחרי כל האותות והמופתים שראו בני ישראל במצרים, האמונה הגדולה בקריעת ים סוף, ההתעלות הגדולה של מעמד הר סיני וכריתת הברית בסוף פרשת משפטים הכוללת את ההצהרה "נעשה ונשמע", באה הנפילה הגדולה של חטא העגל. ומי מפרשני המקרא ודרשניו לא נחלץ למצוא פתח של סניגוריה על עם ישראל וצידוק כלשהו למעשה זה, שכפשוטו הוא חילול שני הדברות הראשונים: אנכי ולא יהיה לך ששמעו מפי הגבורה; וכדברי שמות רבה מב ח: "והנה חטאתם לה' אלוהיכם - בלה' אלוהיכם חטאתם. אמר הקב"ה: עשרת הדברות נתתי לכם לכבודכם: לא תרצח לא תנאף לא תגנוב וכן כולם. לא היה להן לחטוא אלא בשלי?". נביא בקצרה כמה מהסניגוריות הקלאסיות (לא נתיימר כמובן להביא את כולן) ונוסיף נופך משלנו.

² ראה גמרא סנהדרין סג ע"א: "אשר העלך - שאיוו אלוהות הרבה". ובגמרא עבודה זרה נג ע"ב: "אלה אלהיך ישראל, מלמד שאיוו לאלוהות הרבה". "העלך", "אלה" הם לשון רבים. ורש"י מעדיף את "ילכו". נראה שיש כאן סניגוריה במובן זה שבני ישראל לא נטשו את הקב"ה לגמרי, רק שאיוו להם אלוהויות נוספות, או אמצעים נוספים. הם לא עברו על הדיבר הראשון: "אנכי ה' אלהיך", רק על הדיבר השני: "לא יהיה לך אלהים אחרים על פני". בכך באנו לנושא השיתוף עליו הרחבנו בדברינו [על השיתוף](#) בפרשה זו בשנה האחרת. וכשיטת רבי יוחנן ו"אחרים" בגמרא סנהדרין הנ"ל: "אלמלא ו"ו שבהעלך, נתחייבו שונאיהם של ישראל כלייה", היינו שלשון רבים הצילה אותם. ולא כשיטת רבי שמעון בן יוחאי שם: "כל המשתף שם שמים ודבר אחר נעקר מן העולם".

³ נראה שכאן יש ריכוך נוסף שהאלוהות שאיוו לה בני ישראל היא תחליף למשה. טיעון זה נראה בהרחבה להלן באבן עזרא וברמב"ן.

⁴ טיעון שני (שלישי) שמביא רש"י הוא, שהערב רב שעלה ממצרים הוא שגרם לבני ישראל לחטוא בעגל, הוא שיזם והוביל את המהלך. בדרך זו של רש"י הולכים פרשנים נוספים שמפתחים בהרחבה קו הגנה זה, כגון אלשיך וכלי יקר (ראה דבריו הנמרצים בפתח פירושו לחטא העגל: "ולא אשית לבי אל קושיות וספיקות הנופלים בענין סיפור זה, כי אין דעתי כי אם לבאר תוכן הענין לפרסם טהרת ישראל"). אבל זכות הבכורה לטיעון של הערב רב והמכשפים שעלו עם בני ישראל ממצרים, שמורה למדרשים: תנחומא יט בפרשתנו, ויקרא רבה כז ח, פסיקתא דרב כהנא שור או כשב ועוד. ובשמות רבה בפרשתנו, מב סימן ו: "לך רד כי שחת עמך" ... אמר לו הקב"ה: עמך הם! שעד שהיו במצרים אמרתי לך: והוצאתי את צבאותי את עמי בני ישראל - לא אמרתי לך שלא לערב בהם ערב רב?! אתה שהיית עניו וכשר, אמרת לי: לעולם מקבלים השבים! ואני הייתי יודע מה הם עתידין לעשות, אמרתי לך: לך ועשה רצונך. והם שעשו את העגל, שהיו עובדים עבודת כוכבים, והם עשו אותו וגרמו לעמי לחטוא". ראה דברינו [ערב רב](#) בפרשת בא שם הרחבנו לדון מי בעצם היו "יוצאי מצרים" עפ"י המדרשים.

⁵ ואכן, מאריך שם אבן עזרא (פירוש אבן עזרא הארוך!), בקטע שהשמטנו, בדחייה מוחלטת של הדעה שאהרון עשה עבודה זרה ("והלוא אהרן קדוש השם היה ונביא על ישראל, ומצות רבות נתנו על ידו ... ואיך היה אחר כן מכפר על בני ישראל הוא וזרעו עד סוף כל הדורות"); בהמשך דברין שם, דוחה אבן עזרא פירושים והצעות כמו שבני ישראל הצליחו להערים על אהרון ("כי אהרן, איך בחרו השם, אם היה טיפש, שירמוהו פתאים") וגם את הצעת רס"ג: "כי אהרן עשה בערמה כאשר עשה יהוא, על כן בנה מזבח" ועוד.

⁶ היינו שהמילה "אלהים" שייכת גם לגבי בני אדם (גויה בלשוננו), כמו שדיינים נקראים "אלוהים", ובפרט לגבי משה עליו נאמר: "הוא יהיה לך לפה ואתה תהיה לו לאלהים" (שמות ד טז). ראה אגב תרגום אונקלוס שבכל מקום מתרגם אלהים - אלהיא ואילו כאן, בעגל הוא מתרגם: דַּחְלֵתָּךְ (ובפסוק "הוא יהיה לך לאלהים" של משה, מתרגם: רב). בהמשך דבריו מוצא אבן עזרא ריכוכים נוספים למעשה העגל: טענת המעטים, טענת הערב רב וסניגוריות נוספות על אהרון שעשה הכל לכבוד השם, אבל עיקר טיעונו הוא שבני ישראל בקשו תחליף למשה. עם כל הצטנעותו של משה וסירובו המתמשך לשליחות (ראה דברינו [ויקרא אל משה](#), על משה שתמיד "עומד לו מן הצד"), הופך משה, בפרט לאחר קריאת ים סוף ומעמד הר סיני, לדמות מופתית שהעם פיתח בה תלות מוחלטת. לפסוק: "ויאמינו בה' ובמשה עבדו", יש גם משמעות מסוכנת שבשעת משבר עלולה להיות הרסנית. בדרך זו של אבן עזרא, שאולי רש"י כבר הקדימה בהבלעה, הולכים פרשנים רבים, בראשם רמב"ן שנראה להלן, חזקוני, פירוש הרא"ש על התורה, דעת זקנים ורבים אחרים.

רשב"ם שמות פרק לב פסוק ד – כוח הטומאה והכישוף

"אלה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים" - וכי שוטים היו שלא היו יודעים שעגל זה שנוצר היום לא העלם ממצרים? אלא כל עובדי עבודה זרה יודעים שאלוהינו שבשמים ברא את העולם. אך בזה היו טועים, שהתפרים יש בהם רוח טומאה כמו הנביאים שיש בהם רוח הקודש, וסבורים שהעגל שהיה מדבר ברוח הטומאה, כאילו היה מדבר ברוח הקודש של מעלה. ולכך אומרים: "אלה אלהיך ישראל אשר העלוך", כלומר רוח הקדש יש בו וכאילו רוח הקדש הולך לפנינו.⁷

רמב"ן שמות פרק לב פסוקים א, ד – בהשפעת החיזיון בסיני

"אשר ילכו לפנינו" - ... הכתוב הזה הוא מפתח לדעת נכון ענין העגל ומחשבת עושו. כי בידוע שלא היו ישראל סבורים שמשא הוא האלהים, ושהוא בכוחו עשה להם האותות והמופתים ... כי בפירוש אמרו: "אלהים אשר ילכו לפנינו", לא שיהיו נותנין להם חיים בעולם הזה או בעולם הבא. אבל היו מבקשין משה אחר. אמרו: משה שהורה לנו הדרך ממצרים ועד הנה ... הנה אבד ממנו. נעשה לנו משה אחר שיוורה הדרך לפנינו ע"פ ה' בידו. וזה טעם הזכירים: "משה האיש אשר העלנו", לא האל אשר העלם, כי יצטרכו לאיש אלהים. ... שלא בקשו העגל להיות להם לאל ממית ומחיה, וקבלו עבודת אלהותו עליהם, אבל ירצו שיהיה להם במקום משה מורה דרכם.⁸ והנה אהרן הוא אשר הוציא הצורה הזאת, כי הם לא אמרו לו מה יעשה שור או כשב או עז וזולתם, וזהו מאמר החכמים שאמרו (סנהדרין סג א) מלמד שאיוו לאלוהות הרבה, כי הם לא ידעו במה יבחרו ואיזה הטוב להם.⁹ והכוונה לאהרן היתה, מפני שישראל היו במדבר חורב שממה, והחורבן ושמועות עולם יבואו מן הצפון ... כי מן השמאל תבוא מדת הדין לעולם להשיב על כל יושבי הארץ כרעתם. והנה במעשה המרכבה אמר: "פני שור מהשמאל לארבעתם" (יחזקאל א ו) ... ורבותינו למדו אותנו הענין הזה, והם שגלו סודו, אמרו (שמות רבה ג ב, מב ה, מג ח): "ראה ראיתי את עני עמי - אמר לו הקב"ה למשה: משה, אתה רואה ראיה אחת, ואני רואה שתי ראיות. אתה רואה אותן באין לסיני ומקבלין תורתך, ואני רואה היאך מתבוננן בי שאני יוצא בקרוכין שלי, שאתן להם את התורה, שנאמר: "רכב אלהים רבותים אלפי שנאן" (תהלים סח יח), ושומטין אחד מטטראמולין שלי,¹⁰ שכתוב: "ופני שור מהשמאל" (יחזקאל א ו), ומכעיסין אותי בו.¹¹

⁷ ורשב"ם ממשך שם בסקירה של מקרים נוספים, בהם יש כוח טומאה וכישוף, שנראים כמו כוח רוח הקודש: "וכן לבן אמר על התרפים למה גנבת את אלהי. ולנסות בו את ישראל נתן בו רוח הטומאה של מיני מכשפות. ואוב וידעוני נתן כח בו להכחיש פמליא של מעלה ולהגיד נולדות, לדעת אם יהיו תמים ל"י אלהיהם ולא יהיה בהם מעונן ומנחש ומכשף ולא מאמין לאות ומופת של נביאי רוח הטומאה, כדכתיב: כי מנסה י"י אלהיכם אתכם לדעת אם ישכם אוהבים את י"י אלהיכם וגו'". ראה דברינו [ונתן אלך את או מופת](#) וכן [בין עבודה זרה לטבע](#) בפרשת ראה, ועוד דברינו [תמים תהיה עם ה' אלהיך](#) בפרשת שופטים, בהם הראינו את מחלוקת הראשונים הגדולה אם יש באמת כח טומאה. אם יש ממש בכוח הכישוף (רמב"ן וסיעתו), מול מי אם לא הרמב"ם, שמבטל כוחות אלה מכל וכל, וקובע שאין הם אלא אחיזת עיניים, רמאויות והולכת שולל. רמב"ן מגייס לצדו את מאמר חז"ל מגמרא סנהדרין סז ע"ב, שרשב"ם מבליע בתוך דבריו: "אמר רבי יוחנן: למה נקרא שמן כשפים - שמכחישין פמליא של מעלה". (רמב"ן בפרשתנו לא הולך בדרך זו כפי שנראה להלן). לפי שיטת רשב"ם, אכן הייתה חיות בעגל, היה שם מופת והוא שהטעה את בני ישראל. היה שם ניסיון, כפי שאח"כ משה חוזר עליו מספר פעמים בספר דברים ובני ישראל לא עמדו בו. אבל לרגע הם לא חשבו שהעגל מחליף את הקב"ה, רק מדבר בשמו ומייצג אותו. בדרכו של רשב"ם הולך גם ריב"א (רבי יהודה ב"ר אליעזר, מבעלי התוספות באשכנז, מאתיים שנה אחרי רשב"ם) ואומר: "אין לך עובד ע"ז שאינו יודע שיש אלהים בשמים שברא הכל, אך הם טועים לומר שרוח הקדש שורה בע"ז שלהם. ובה טעו עושי העגל, שהיו סבורים שרוח הקדש ששרתה על משה בהוציאם ממצרים, שרתה גם על העגל וכדומה להם, שהיה אלוה. ולכך אמרו: אלה אלהיך". לשיטתם, קרה משהו מוחשי בעגל, כגון שהוא דיבר. זה כוח הסיטרא אחרא שמפותח אח"כ מאד בקבלה. ואולי רש"י הסבא כבר קדם לרשב"ם הנכד כשהוא אומר (ראה למעלה): "באו מכשפי ערב רב שעלו עמהם ממצרים ועשאוהו בכשפים".

⁸ בקטע זה של דבריו, צועד רמב"ן בדרך שסלל אבן עזרא, שהעגל היה תחליף למשה, אך משום מה לא נותן לו את הקרדיט (במקרים רבים אחרים רמב"ן מזכיר את פירושו של אבן עזרא ואף מעיר עליו: יפה פירש, או: ואינו כן וכו'). ההוכחה לשיטה זו היא בדברי העם עצמו: "כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים לא ידענו מה היה לו". וזו גם הסניגוריה על אהרון והתנצלותו כלפי משה: "כי לא אמרו לי רק שאעשה להם אלהים אשר ילכו לפניהם במקומך אדוני, שלא ידעו מה היה לך, ואם תשוב אם לא... ואם אולי תשוב יעזבוהו וילכו אחריך כבראשונה. וכן היה הדבר".

⁹ לאחר שפסל את שיטת רש"י על "איוו להם אלוהות הרבה", (בקטע שלא הבאנו), שיטה המבוססת כפי שראינו על מאמר חז"ל, נעזר רמב"ן במאמר זה, כשהוא צועד בדרך הסוד, שהבחירה בעגל קשורה לחזיון של מעמד הר סיני, בו ראו בני ישראל את המרכבה שמתוארת בספר יחזקאל ובה ארבע דמויות: אדם, אריה, שור ונשר.

¹⁰ טטראמולין היא מרכבה שארבע חיות (סוסים) מושכים אותה ובמקרה זה, המרכבה שראה יחזקאל. והאחד שנשטט הוא השור. קרויין גם הוא סוג של כרכרה או מרכבה קטנה יותר.

¹¹ המדרש שרמב"ן מצטט מופיע בשמות רבה שלוש פעמים. פעם ראשונה בפרשת שמות, בסנה, שמות רבה ג ב, שם המוטיב הוא שאין דנים את האדם אלא לפי מעשיו כעת (ראה שם גם ישמעאל) ולמרות שהיה ידוע שבני ישראל יעשו את העגל לאחר מתן תורה, בכל זאת נגאלו. ופעמיים מופיע המדרש בפרשתנו, בשמות רבה מב ו בשמות רבה מג ח, בדו-שיח הקב"ה ומשה לאחר מעשה העגל, בו הם אומרים זה לזה: כך בעצם היה ידוע מראש. הקב"ה למשה: הרי הזהרתי אותך מראש, ומשה לקב"ה: ידעת מראש, אז על מה הכעס? אבל הנקודה החשובה שרמב"ן מבליט כאן, היא הקשר בין חיזיון מעשה המרכבה וחטא העגל. רמב"ן, ובעקבותיו תלמידו רבינו בחיי שמרחיב מאד בנושא זה, הולכים בדרך הסוד. השור של המרכבה הוא "אלוהות השמאל" שאיוו להם בני ישראל,

"ויאמרו אלה אלהיך ישראל אשר העלוך" - גם זה הכתוב יורה אותנו, כי אין טיפוש בעולם שיחשוב כי הזהב הזה אשר היה באזניהם הוא אשר הוציאם ממצרים, אבל אמרו כי כח הצורה הזאת העלם משם. והנה לא תמצא שיאמר בעגל בשום מקום אשר הוציאנו ממצרים, כי הם מודים במי שאמר "אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים" (לעיל כ ב) ... אבל יאמרו במקומות רבים אשר העלוך, כי יקחו זה במקום היד הגדולה "המחרכת ים השמה מעמקי ים דרך לעבור גאולים" (ישעיה נא י). וזהו שנאמר: "וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב" (תהלים קו כא כב) ... והנה עברו על לא תעשה לך אלהים אחרים על פני (לעיל כ ב), כאשר רמזתי שם, ותבין זה.¹²

ספר הכוזרי מאמר א סימנים צב-צז – הצורך בצורות

חטא שהגדילוהו עליהם לגדולתם, והגדול מי שחטאו ספורים ... וחטאתם היה בציור אשר נאסר עליהם ושיחסו ענין אלהי אל מה שעשו בידם ורצונם מבלי מצות האלהים...¹³ ונחשב להם לעון מפני שהוציאו מרי מן הכח והמצפון אל גבול המעשה. ולא היה העון ההוא יציאה מכלל עבודת מוציאם ממצרים, אך היה מרי לקצת מצותיו. כי הוא יתברך הזהיר מן הצורות, והם עשו צורה, והיה להם להמתין, שלא יקבעו לעצמם דבר שיקבילוהו וימשכו אחריו ומזבח וקרבתו.¹⁴ וזה היה מעצת מי שהיה ביניהם מן החושים והאצטגנינים, חשבו שיהיו פעולותם הסבריות קרובות מן המעשים האמתיים ... והדבר ההוא הוא מרוחק ומגונה אצלנו, מפני שאין בזמן הזה צורות נעבדות ברוב האומות, והיה קל בזמן ההוא, מפני שהיו עושים כל האומות צורות לעבוד אותם.¹⁵

פירוש אברבנאל שמות לב א – גם אנחנו עושים אמצעים

ואילו היה חטאתם שעשו בית כרצונם לעבודה לכיון אליו ולהקריב בו קרבנות ולכבדו, לא היה דבר זר ומגונה מאד אצלנו, מפני שאנחנו נוהגים היום לעשות בתים להתפלל ולהתברך בהם, ונאמר שהשכינה חלה בהם ומלאכי אלהים חונים סביבותיהם. ולולי הצורך להתחברות קהלנו, היה הדבר הזה נכרי כאשר היה בימי המלכות שהיו מוחין במקריבים בבמות. והיו חסידי המלכים הורסים אותן, כדי שלא יגדילו זולתהי הבית אשר בחר בו השם והתכונה אשר צוה בה. ולא היו בו הכרובים דבר נכרי לפי שצוה השם בהם.¹⁶

שמות רבה מג ז – אחריות האב על הבן שיצא לתרבות רעה

"למה ה' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים", מה ראה להזכיר כאן יציאת מצרים? אלא אמר משה: ריבון העולם, מהיכן הוצאת אותם? לא מארץ מצרים, ממקום עובדי תלאים? א"ר הונא בשם ר' יוחנן: משל לחכם, שפתח לבנו חנות של בשמים בשוק של זונות. המבוי עשה שלו והאומנות עשתה שלה והנער כבחור עשה

בלי שידעו למה הם מתאווים. אהרון הוא אשר הוציא את הצורה הזו בכוונה ובהקשר עם המצב במדבר של חורב ושוממה. ואנו נלך בעקבות מדרש שמות רבה זה, ונציע את הסניגוריה שלנו בסוף הדף, ולא עפ"י דרך הסוד.

¹² סוף דבר, מה הוא העגל הזה ששטמו ממעשה המרכבה? "כוח צורה", אמצעי, משהו תחליפי "במקום היד הגדולה" ההופכת ים ליבשה, לא תחליף לאמונה באנכי ה' אלוהיך. אבל, אחרי כל הסניגוריות, רמב"ן מסכים שיש כאן עבירה על הדיבר השני: "לא יהיה לך אלהים אחרים על פני" (מישהו החליף "יהיה" ב"תעשה", פסוקים עוקבים). ונראה ששוב חזרנו לרש"י.

¹³ בקטע שהשטמו טוען ריה"ל (ר' יהודה לוי מחבר ספר הכוזרי) שרק חלק קטן מהעם חטא בעגל ושהיו רבים 'מאמינים' שהתקוממו נגד הממרים'. בקטע זה הוא גם מסנגר על 'הגדולים' שסייעו בעשיית העגל (אהרון) במטרה לחשוף את כוונתם ושהמאמינים יתקוממו על הממרים. אבל זה לא עיקר דבריו.

¹⁴ עגל לא, אבל משכן כן. 'עשיית הצורות' היא עניין עדין ומורכב ביהדות ויש לעשותו רק בדרך המותרת. ראה במדבר רבה יב ט: "אתה מוצא במשה שנתן נפשו על שלושה דברים ונקראו על שמו. ואילו הם: דינים, תורה ומשכן ... המשכן מנין? את מוצא שהיה משה מחזר על האומנין בכל יום ובכל שעה, ללמדם כיצד יעשו את המלאכה שלא יטעו בה". "כתבניתם אשר אתה מראה בהר".

¹⁵ לאחר שפתח ואמר שחטא העגל הוא: "חטא שהגדילוהו עליהם לגדולתם", וריכך גם את מספר האנשים שחטאו: "אז גברה המחשבה הרעה על קצת ההמון ההוא הגדול", מגיע ריה"ל לרעיון העיקרי שהוא הצורך להמחשה: "עד שנצטרכו מהם אנשים לבקש נעבד מורגש יכונו נגדו כשאר האומות, מבלי שיכחשו באלהות מוציאם ממצרים". לשיטתו, החטא היה מקצתו בעצם עשיית הצורה והצורך להמחשה; אבל עיקרו, בצורה ובהמחשה שלא כפי שהצטוו, נכון יותר, לפני שבכלל הצטוו. ציווי המשכן לאחר חטא העגל, גם בתי הכנסת והאמצעים האחרים שאנחנו עושים היום (אריות לקשט את ארון הקודש למשל), הם סניגוריה בדיעבד על מעשה העגל.

¹⁶ אברבנאל נראה כממשיך את דבריו של ריה"ל, אך שים לב להבדל "הדק" ביניהם. בעוד שריה"ל אומר: "והדבר ההוא הוא מרוחק ומגונה אצלנו מפני שאין בזמן הזה צורות נעבדות ברוב האומות", אולי בהשפעת האיסלאם שאוסר כל צורה פיגורטיבית, אברבנאל (אולי בהשפעה נוצרית) מזכיר שגם אנחנו עושים "צורות" (בתים) שבימי קדם היו הורסים והיום צורך זה מוכר ומקובל. כמובן רק באופן המותר והמדויק וכפסע דק בין העגל והכרוכים. נראה שמדיון פרשני בחטא העגל, אנחנו גולשים לימינו, לצורך שלנו במבנים ובהמחשות מהמחשות שונות, ולנושא המשכן בכלל [והכרובים](#) (דברינו בפרשה זו) שהיו בו בפרט.

שלו - יצא לתרבות רעה. בא אביו ותפסו עם הזונות. התחיל האב צועק ואומר: הורג אני! היה שם אוהבו, אמר לו: אתה איבדת את הנער ואתה צועק כנגדו! הנחת כל האומניות ולא למדתו אלא בַּשָּׁם, והנחת כל המבואות ולא פתחת לו חנות אלא בשוק של זונות! כך אמר משה: ריבון העולם, הנחת כל העולם ולא שעבדת בניך אלא במצרים שהם כולם עובדי טלאים, ולמדו מהם בניך ואף הם עשו העגל. לפיכך אמר: "אשר הוצאת מארץ מצרים" - דע מהיכן הוצאת אותם.¹⁷

מים שלנו

אנו רוצים להציע סניגוריה משלנו (שמן הסתם כבר קדמו לנו בה אחרים), שבמרכזה הצורך האנושי בהאנשה של מי שנברא "בצלם אלהים". סניגוריה זו נשענת על שלוש רגליים: שיטת רמב"ן בחיבור למעשה מרכבה ו"כוח הצורה", שיטת ריה"ל ואברבנאל בצורך להמחשה והמדרש האחרון בגישתו הפסיכולוגית.

בראשית רבה פרשה כז סימן א – הנביאים לא נמנעים מדימוי וצורה של היוצר

"וירא ה' כי רבה רעת האדם" (בראשית ו ה), כתוב: "כי יש אדם שעמלו בחכמה ובדעת ובכשרון" (קהלת ב כא) – אמר ר' יהודה בן סימון: גדול כוחם של נביאים שמדמים צורה ליוצרה, שנאמר: "וַיִּשְׁמַע קוֹל־אֲדָם בֵּין אוֹלָי" (דניאל ח טז).¹⁸ א"ר יהודה בר סימון: יש לנו מקרא אחר המְחַנֵּר יותר מזה, שנאמר: "ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם עליו מלמעלה" (יחזקאל א).¹⁹

מדרש תהלים (בובר) מזמור ה – בין מעשה מרכבה לעגל, האדם באשר הוא שם

... אמר להן: איני דן את האדם אלא לפי מעשיו של אותה שעה, שנאמר: "באשר הוא שם" (בראשית כא ז), ולא כשעה שהוא עתיד להיות שם.²⁰ ר' חנינא בר פפא פתר קריא בירבעם: "ושניהם לבדם בשדה" (מלכים א יא כט), שהוא שקול כאחיה השילוני, שנאמר: "וישבו שניהם יחדו" - שישבו לברר מעשי מרכבה. ועמדו מלאכי השרת לפני הקב"ה ואמרו לפניו: רבש"ע, אדם שהוא עתיד להעמיד שני עגלים, אתה מגלה לו מעשה מרכבה?! אמר להם: עכשיו מה הוא, צדיק או רשע? אמרו לו: צדיק. אמר להם: איני דן את האדם אלא לפי שעתו.²¹

¹⁷ מדרשי חז"ל הם מרובים ומגוונים וקשה (אין גם צורך) לסכם את "גישת המדרש" ולהשוות אותה לפרשני המקרא. אבל נראה שניתן לומר שהסניגוריה של חז"ל לא באה מהמעטת חומרת המעשה שהיה עבודה זרה לכל דבר. חז"ל הבינו את המקרא כפשוטו, והמקרא חריף דיו ביחסו לחטא העגל: "רד כי שיחת עמך ... סרו מהר מן הדרך ... הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם וכו'", וחוזרים הדברים בלשון דומה וחריפה בספר דברים פרק ט, בעת שמשה מתאר את שאירע. וכבר אמרו חז"ל: "אין כל דור ודור שאין בו אונקי אחת מחטיו של עגל" (ירושלמי תענית ד ה). ואולי בלשון הכי קשה, מאמרו של רבי אליעזר בן יעקב באבות דרבי נתן נוסח א פרק לד: "די הוא עון זה שילקו בו ישראל מכאן ועד שיחיו המתים". וכבר הקדשנו דף מיוחד בשם חטא העגל לדורות בפרשה זו בשנה האחרת. הריכוך או הסניגוריה של חז"ל באים מהכיוון הפסיכולוגי, מהצגת הרקע ומניסיון להבין את חטא מעשה העגל בהקשר רחב יותר. מדרש שמות רבה זה הוא דוגמה קלאסית לגישה זו. עפ"י המדרש, משה לא ממעט בחומרת החטא וגם לא מבקש מחילה לפניו משורת הדין, לא טוען לחילול השם וכו'. משה מתנצח עם הקב"ה, כפי שהמדרש עושה בפעמים כה רבות. משה מזכיר לקב"ה מי הוא העם שבחר בו ומאיפה בא. הסניגוריה של המדרש באה מתזכורת של הפן האנושי בפני האלוהות המוחלטת ומהאחריות שיש לקב"ה כמנהיג ההיסטוריה על הירידה לגלות מצרים בה עוד רגע והעם נטמע ונטמא בעבודה זרה שם. מי שניווט את עם ישראל לחשיכה הגדולה והנוראה של גלות מצרים, מי שהביאם לשוב ולהתחיל את דרכו של אברהם מההתחלה, צריך לזכור שתהליך הגאולה ומסלול האמונה באל אחד הם ארוכים ורצופים עליות ומורדות.

¹⁸ באחד מחזיונות דניאל, על גדת נהר אולי, הוא שומע קול אדם: אלהים או מלאך המדבר בקול אנושי. ראה גם שמות רבה ג א, בהתגלות למשה בסנה שהקב"ה "נגלה עליו בקולו של אביו עמרם". שם זה על מנת לרכך את הדיבור, אבל פה הולך המדרש בדרך 'חזקה' יותר.

¹⁹ גדול כוחם של הנביאים שמדמים את הבורא, את היוצר, בדמויות הלוקחות מהעולם הנוצר, הארצי והאנושי שלנו. מלבד תיאור מעשה המרכבה בפרק א, העשירי בדימויים ארציים, יש ביחזקאל גם התיאור הבא בפרק י פסוק ח: "וַיֵּרָא לְפָרְבִּים תְּבִנִית יְדֹאָדָם תַּחַת כְּנָפֵיהֶם". אמנם, מדרש ויקרא רבה בפרשת אמור (פרשה כו סימן ח) דורש את הפסוק על "בני אדם שעושים צדקה אלו עם אלו שנאמר: וירא לכוזבים תבנית יד אדם". אבל הדימויים האלה, שהתנ"ך מלא מהם, קיימים בשפע ומעידים על כוחם של הנביאים שלא חששו להשתמש בהם. זאת ועוד, בהמשך מדרש בראשית רבה הנ"ל, ה"אדם" שקהלת מדבר עליו שעמלו מתבטא בחכמה, בדעת ובכישרון, הוא בורא עולם: "שעמלו בחכמה – שנאמר: ה' בחכמה יסד ארץ. ובדעת – שנאמר: ובדעתו תהומות נבקעו. ובכשרון – לא בעמל ולא ביגיעה ברא הקב"ה את עולמו, אלא: בדבר ה' שמים נעשו". וכש"האדם" למעלה, הבורא (תבנית יד אדם שתחת כסא הכבוד?) רואה שהאדם שלמטה, זה שנברא בצלמו וכדמותו, רעתו רבה, והוא מבקש להביא מבול לעולם. אבל המבול לא שינה את הטבע האנושי. לאחר המבול מכיר כביכול הבורא באדם מלמטה שיצר בצלמו ושצלם זה מכיל גם את היצר הרע, ככתוב: "וַיֹּאמֶר ה' אֵל לְבוֹ לֹא אֶסֶף לְקַלֵּל עוֹד אֶת הָאָדָמָה בְּעִבּוֹר הָאָדָם כִּי יֵצֵר לִב הָאָדָם רַע מִנְעֻרָיו".

²⁰ מדובר על ישמעאל: "שמעתי את קול הנער באשר הוא שם". ראה רש"י על הפסוק שם, בראשית כא ז.

²¹ נראה שמדרש זה הוא השתלשלות של מדרש שמות רבה שמוא ברמב"ן לעיל, בו הקב"ה אומר למשה: "אתה רואה ראייה אחת, ואני רואה שתי ראיות". אתה רואה את מעמד הר סיני וקבלת התורה, ואילו אני רואה איך מתוך מעשה מרכבה הם שומטים את השור ומורידים אותו למטה ועושים ממנו עגל זהב. גם שם וגם כאן התשובה היא שאין דנים את האדם אלא לפי מעשיו ברגע זה: ישראל בעת קבלת התורה, ירבעם שכעת הוא צדיק ועוסק במעשה מרכבה עם הנביא אחיה השילוני (וישמעאל לפני שנעשה פרא אדם). ההשמטה (תולדה) של מעשה העגל מחזיון מעשה מרכבה חוזרת שוב בימי אחיה וירבעם, בנייתוק מבית המקדש שבנה שלמה ושלכאורה פָּרַר סופית על מעשה העגל. ראה דברינו חטא העגל לדורות שם דנו בקשר של עגל הזהב שבמדבר עם העגלים שעשה

ספר מורה הנבוכים חלק א פרק א – המלחמה בהאנשת האלוהות

כבר חשבו בני אדם, כי צלם בלשון העברי יורה על תמונת הדבר ותארו, והביא זה על הגשמה גמורה, לאמרו: נעשה אדם בצלמנו כדמותנו. וחשבו שהשם על צורת אדם, רוצה לומר: תמונתו ותארו, והתחייבה להם ההגשמה הגמורה, והאמינו בה, וראו שהם אם יפרדו מזאת האמונה יכזיבו הכתוב. וגם ישימו השם נעדר, אם לא יהיה גוף בעל פנים ויד כמותם בתמונה ובתואר... זה תכלית מה שחשבוהו רוממות בחוק השם.²²

... אבל הערתנו הנה בזה הפרק, היא לבאר ענין צלם ודמות. ואומר כי הצורה המפורסמת אצל ההמון, אשר היא תמונת הדבר ותוארו, שמה המיוחד בה בלשון עברי תואר. אמר יפה תואר ויפה מראה, מה תארו כתאר בני המלך. ונאמר בצורה המלאכית, יתארהו בשרד ובמחוגה יתארהו, וזהו שם שלא יפול על השם יתברך כלל חלילה וחס.²³

שבת שלום

מחלקי המים (ומתפכחי מין)

תוספות והשלמות²⁴

מדרש תנחומא פרשת בשלח סימן כב – רושם רגלי אדם

"הנני עומד לפניך שם על הצור בחורב" [שמות יז], אמר ליה הקדוש ברוך הוא: כל מקום שאתה מוצא שם רושם רגלי אדם - שם אני לפניך.²⁵

מסכת מנחות דף קי עמוד א

אמר רבי אבא בר רב יצחק אמר רב חסדא, ואמרי לה אמר רב יהודה אמר רב: מצור ועד קרטיגני מכירין את ישראל ואת אביהם שבשמים, ומצור כלפי מערב ומקרטיגני כלפי מזרח אין מכירין את ישראל ולא את אביהן שבשמים. איתביה רב שימי בר חייה לרב: "כי מִמְזַרְח שְׁמֶשׁ וְעַד מְבֹאוֹ גְדוֹל שְׁמֵי בְּגוֹיִם וּבְכָל מְקוֹם מְקַטֵּר מִגֶּשֶׁת לְשָׁמַיִם וּמְנַחָה טְהוֹרָה כִּי גְדוֹל שְׁמֵי בְּגוֹיִם אֶמְר ה' צְבָאוֹת" (מלאכי א יא)! אמר ליה: שימי, את: דְּקָרוּ לִי "אלהא דאלהא".²⁶

ירבעם. ראה שם מדרש איכה רבה פרשה ב סימן ג: "עד היכן חטאו של עגל קיים? ר' ברכיה ואמרי לה ר' נחמיה בן אלעזר: עד עגליו של ירבעם בן נבט". ובגמרא סנהדרין קב ע"א: "אמר רבי אושעיא: עד ירבעם היו ישראל יונקים מעגל אחד, מכאן ואילך - משנים ושלושה עגלים". (כבר הרחבנו לדון על **עגלי ירבעם** בפרשה זו). דימוי הצורה ליוצרה, בכוחם של הנביאים, לא נחלש עם השנים וסכנת ההאנשה המתלווה לדימוי זה לא חלפה. ואולי גם זה חלק מהמשמעות של המשפט: "אין לך דור שלא לוקה מחטא העגל".²²

ההגשמה כדרך של אמונה באל.²²

בתחילת ספרו מורה הנבוכים מבאר הרמב"ם מה הם "דמות" ו"צלם", כחלק מתפיסתו השוללת מכל וכל, כל האנשה של האל (מה שמכונה, אנתרופומורפיזם). לא בכדי פותח הרמב"ם את ספרו הפילוסופי מורה הנבוכים בנושא זה ולא קלה הייתה מלחמתו בתופעת האנשת האל, בכל אותם שהבינו את "יד ה'", "חרון אף ה'", "ריח ניחוח לפני" וכו', באופן מילולי, ומצאו לכך לא מעט סימוכין בחז"ל. עצם הצורך להילחם בדעות האלה, בימיו של הרמב"ם, (אולי עדיין גם בימינו), כשלושת אלפים שנה לאחר חטא העגל, רק מוכיח עד כמה משוקע הנושא ביהדות. ויוכיחו גם פסיפסים, ציורים ואפילו תבניות פיגורטיביות שנמצאו ואולי עוד מצויים בבתי הכנסת. חטא העגל הוא ללא ספק מקרה קיצוני של האנשה שהפך לעבודה זרה ונלוותה לו הקריאה: "אלה אלוהיך ישראל". מצופה היה מעם ישראל ומירבעם שיעבירו קו ברור בין דמות השור (והאדם) שבמרכבה ובכסא הכבוד ובין עגל זהב מעשה ידי אדם, שמושם על מנת לעובדו. (מצופה אולי גם מדמות כמו אחיה השילוני שייזהר בעיסוק במעשה מרכבה). אבל אפשר גם למצוא סניגוריה לאלה שלא תמיד הבינו היכן עובר הקו ומה בין האנשה של משל וחיזיון ובין האנשה של עבודה זרה. את הרמב"ם האידיאלי של פתיחת מורה נבוכים, אפשר לאזן ברמב"ם ההיסטורי של תהליך היווצרות עבודה זרה מהאמונה באל אחד (וחזרה לאמונה באל אחד), כמתואר בתחילת הלכות עבודה זרה: "בימי אנוש טעו בני האדם טעות גדול וכו'". טעות גם אם גדולה היא דבר נסלח, בפרט שראינו ששורשיה נעוצים בעצם הבריאה של "האדם" למטה ע"י "האדם" שלמעלה..

הוספות למטיבי לכת ואוחזי המשוט בים המדרש. ברבות הזמן, גילינו מקורות נוספים שעשויים להצטרף לנאמר לעיל, באופן זה או אחר ויסייעו למבקשים להוסיף ולהעמיק בנושא.²⁴

במסה ומריבה, בעת שהעם צמא למים, מורה הקב"ה למשה: "עבר לפני העם וקח אתך מזקני ישראל ומטף אשר הכית בו את הַיָּאֵר קח בַּיָּד וְהִלַּקְתָּ: הַנִּי עֹמֵד לְפָנֶיךָ שֵׁם עַל הַצּוּר בְּחֹרֵב וְהִכִּיתָ בַּצּוּר וַיֵּצְאוּ מִמֶּנּוּ מַיִם וְכו' ". אין כאן רק מעשה נס של הוצאת מים מן הסלע לעיני העם. הקב"ה אומר למשה: אני אהיה שם. זה, מן הסתם אותו צור בחורב שם מראה הקב"ה את כבודו למשה, כפי בקשתו לאחר חטא העגל, ומלמדו את יג מדות הרחמים. גם כאן: "הנני עומד שם לפניך על הצור" – כבודי יהיה שם. ואין ידע משה איזה צור הוא זה מכל הצורים והסלעים שם סביב הר חורב? אותו צור שיש בו "רושם רגלי אדם", ששקועה בו תבנית כף רגל אדם. מה פשר דבר זה? האם ניתן לחבר אותו למרכבה של יחזקאל שגם בה יש דמות אדם ולדברי רמב"ן לעיל? לא זו אף זו, נראה לחבר עניין זה גם ללבנת הספיר הזוהרת בלבנותה ברכיע ושקוע בה חותם סבל אנוש. ראה דבריני **לבנת הספיר** בפרשת משפטים.

שקוראים לו: אלוה האלהים. נראה שבימי המשנה והתלמוד הכירו חז"ל בכך שגם אומות העולם שעדיין עובדות אלילים, מסכימים שיש אלוה מעליהם ומכירים את "אביהם שבשמים" של ישראל. רבי אבא בר רב יצחק בשמו של רב עדיין מחלק בין אלה שמכירים "את ישראל ואת אביהם שבשמים" ובין אלה שאינם (עדיין), אך בא רב שימי ומקשה עליו מפסוק בספר מלאכי (תחילת בית שני) שממנו משתמע שכל הגויים "ממזרח שמש עד מבואו" מכירים בגדולת הקב"ה ואף מקטירים לכבודו! (פסוק שכשלעצמו דורש עיון

מסכת חגיגה דף יג עמוד ב – יחזקאל משנה במעשה מרכבה

כתוב אחד אומר: "וּדְמוּת פְּנֵיהֶם פְּנֵי אָדָם וּפְנֵי אֲרִיָּה אֶל הַיָּמִין לְאַרְבַּעַתָּם וּפְנֵי שׁוֹר מִהַשְּׂמֹאוֹל לְאַרְבַּעַתָּן וּפְנֵי נֶשֶׁר לְאַרְבַּעַתָּן" (יחזקאל א י) וכתוב: "אֲרַבְּעָה פְּנִים לְאֶחָד פְּנֵי הָאֶחָד וּפְנֵי הַכְּרוֹב וּפְנֵי הַשְּׂנִי פְּנֵי אָדָם וְהַשְּׂלִישִׁי פְּנֵי אֲרִיָּה וְהָרְבִיעִי פְּנֵי נֶשֶׁר" (יחזקאל י יד) ואילו שור לא קא חשיב! אמר ריש לקיש: יחזקאל ביקש עליו רחמים והפכו לכרוב.²⁷ אמר לפניו: ריבונו של עולם! קטיגור יעשה סניגור?²⁸

והבנה למה באמת מתכוון הנביא מלאכי). נוזף בו רב ואומר לו: "אתה הוא שימי חכם גדול ומקשה לי דבר זה?" (לשון רש"י שם). התשובה היא שהגויים אכן עדיין עובדי אליילים, אבל מכירים בכך שיש כוח גדול מעל אליילים, הוא הקב"ה, והם קוראים לו: "אלהא דאלהא". וזה נושא נכבד שיש לדון בו בנפרד ולערוך אותו מול דברי משה בספר דברים (י ז): "כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הוּא אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים וְאֲדֹנָי הָאֲדֹנִים". ראה פירוש רבינו גרשום בגמרא שם שממעט בערך הכרת הגויים את הקב"ה: "דקרו ליה אלהא דאלהא - היינו גדול שמי בגוים אבל אין יריאין אותו". ולעומתו, פירוש רש"י הירש על מלכיצדק בפרשת לך לך, בראשית יד יז-יח: "נמצאת אומר: הידיעה על אל עליון - "אלהא דאלהא" כלשון חז"ל - לא נשתכחה מעולם אף מלב עובדי האלילים". (ראה דברינו [מי אתה מלכי צדק](#) בפרשת לך לך). והדברים קשורים כמובן לדברי הרמב"ם הידועים בפתח הלכות עבודה זרה על הטעות של דור אנוש ואחריו שהלכו בכיוון ההפוך, מאמונה באל אחד לאמונה בשיתוף ומשם לעבודה זרה גמורה (ובהמשך דברי הרמב"ם שם שהמשך התדרדרות זו באה לידי ביטוי אצל עם ישראל במצרים שעוד רגע ונטמע כולו בגילולי מצרים). מה לכל זה לנושא שלנו? האם נוכל לומר שגם בני ישראל שחיפשו תחליף למשה, עבדו את העגל בבחינת "אלהא דאלהא"?

²⁷ כיוון שהזכרנו את דמות השור שבמעשה המרכבה שאפשר שממנו טעו בני ישראל בעשיית העגל, נראה שמן הדין להביא גמרא זו. הגמרא מצביעה על הבדל בדמויות המרכבה בין החיזיון הגדול של יחזקאל בפרק א ובין החיזיון הקטן החוזר בפרק י. בראשון נזכר שור לצד האריה, הנשר והאדם ואילו בשני נשמט השור ובמקומו מופיע כרוב. מה הסיבה לכך? זכרון מעשה העגל. יחזקאל מוחה בפני הקב"ה ומבקש לסלק את השור מהמרכבה. אבל השור הופיע במעשה המרכבה ויחזקאל שהרבה כעס על בני ישראל בנבואותיו, יכול היה להשתמש במראה המרכבה לסניגוריה על ישראל. באופן אחר נוכל לומר שבעקבות מעשה העגל סולק השור ממראה המרכבה ואולי גם זו זכות וסניגוריה לישראל. אך מה נעשה עם דמות הנשר והאריה? וביותר עם דמות האדם! ראה בהמשך הגמרא שם שהיא שואלת אם כרוב הוא ינוקא, כפי שמכנים נערים צעירים בבבל, אזי יש כעת שתי דמויות אדם במרכבה: "היינו פני כרוב היינו פני אדם"! מתרצת הגמרא שזה אדם מבוגר וזה צעיר. ומה הועילו חכמים בכך? כעת הסתלק השור ונכנסה דמות אנוש שנייה במעשה המרכבה? והרי פסלים רבים היו בדמות אנושיות!

²⁸ ולשאלת הגמרא ששמה בפי יחזקאל: הכיצד זה ייעשה קטיגור סניגור? תשובתנו היא: כן, פעמים רבות שהקטיגור נעשה סניגור וזו אולי הסניגוריה הטובה ביותר. ראה דברינו [קטיגור נעשה סניגור](#) בדפים המיוחדים ושם לא מעט דווקא סביב חטא העגל, בניית המשכן וחניכת אהרון ובניו לכהונה.